

**OSTRÓDZKI
PRZEGLĄD
HISTORYCZNY**

Recenzent – Janusz Hochleitner
Redakcja naukowa – Ryszard Sajkowski
Redakcja wydawnicza – Marek Jankowski
Korekta – Marek Jankowski, Łukasz Szczepański
Tłumaczenie streszczeń – Jan Dąbrowski
Projekt okładki – Emilia Iwin-Kot
Skład – Ryszard Bogucki

Na okładce:
Pocztówka z widokiem ulicy Mickiewicza (Wasserstrasse)
od strony poczty z przełomu XIX i XX w. ze zbiorów Muzeum w Ostródzie

Copyright © by Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2017

Wydawca: Muzeum w Ostródzie
14-100 Ostróda, ul. A. Mickiewicza 22 tel./fax (89) 646 26 02
e-mail: muzeum.ostroda@wp.pl

ISSN 1730-170X

OSTRÓDZKI PRZEGLĄD HISTORYCZNY

Tom 3

Muzeum w Ostródzie
Ostróda 2017

Spis treści

ARTYKUŁY

Ryszard Sajkowski

Rola armii prowincjonalnej w planach przejęcia władzy przez Sejana7

Łukasz Szczepański

Wczesnośredniowieczny topór z wyspy Ostrów na Jeziorze Drwęckim39

Aleksandra Kulesz, Łukasz Szczepański

Późnośredniowieczne i nowożytnie zabytki skórzane
odkryte w obrębie Bramy Garncarskiej w Ostródzie45

Jan Dąbrowski, Łukasz Szczepański

Listy z napoleońskiej kwatery głównej w Ostródzie
w zbiorach ostródzkiego muzeum (cz. 2)65

Ryszard Kowalski

Tajemnice obrazu „Napoleon w Ostródzie”81

Dawid Banach

Geneza oraz cechy i przejawy obyczajowości ruchów
gromadkarskich z terenu Mazur oraz Pruskiej Litwy91

Andrzej Witus

Likwidacja analfabetyzmu w powiecie ostródzkim w latach 1949–1951 111

Anna Głowińska

Miejska Biblioteka Publiczna im. Tadeusza Stępowskiego
w Ostródzie 1946–2016. Rozwój sieci bibliotek publicznych
powiatu ostródzkiego w latach 1946–1990145

RECENZJE

Ryszard Sajkowski

Robert Suski – Jowisz, Jahwe i Jezus. Religie w „Historia Augusta”167

KRONIKA

Emilia Iwin-Kot

Działalność Muzeum w Ostródzie – 2016 rok 173

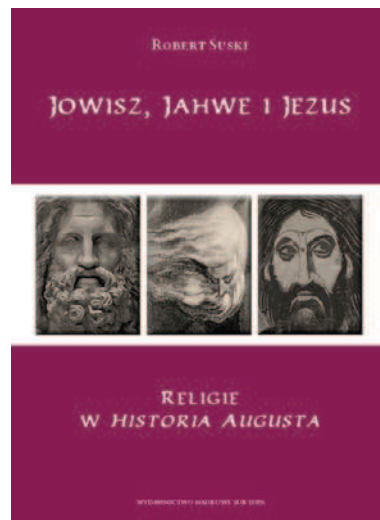
Robert Suski

Jowisz, Jahwe i Jezus. Religie w „Historia Augusta”

Parnassus 8, Wydawca: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa 2014, ss. 472

Wprawdzie od momentu ukazania się książki minęło już trochę czasu, to jednak tematyka w niej poruszana jest na tyle ważna, iż po lekturze zdecydowałem, że trzeba się ustosunkować do co najmniej kilku poruszanych w niej problemów¹. Autor dzieła – Robert Suski zajął się analizą przekazu religijnego jednego z najbardziej zagadkowych dzieł historiograficznych literatury poklasycznej *Scriptores Historiae Augustae* (SHA), znanego też jako *Historia Augusta*, przy czym w języku polskim utrwalił się dla niego tytuł „Historycy cesarstwa rzymskiego”. Jest to zbiór biografii cesarzy II i III w. od Hadriana do Numeriana. Dzieło powstało prawdopodobnie w IV lub V w.²

Recenzowana pozycja składa się z dziesięciu rozdziałów poprzedzonych wstępem i wykazem skrótów. Uzupełnienie stanowią: zakończenie, dwa apendyksy i streszczenie angielskojęzyczne. Bibliografia podzielona jest na wykaz źródeł oraz literaturę przedmiotu, zaś indeks na indeks postaci mitologicznych, starotestamentowych i literackich oraz indeks osobowy.

¹ Książka została omówiona już przez Danutę Musiał (Przegląd Historyczny 106, 2015, s. 615–618), stąd też nie odnoszę się w niniejszym opracowaniu do problemów poruszonych wcześniej przez recenzentkę.

² Podstawowe informacje odnośnie *Historia Augusta* zawarte są w recenzowanej pozycji (s. 1–37); zob. też R. Syme, *Historia Augusta Papers*, Oxford 1983, passim; A. Chastagnol, *Histoire Auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, Paris 1994, s. IX–CLXXXII; I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007, s. 398–414. Tłumaczenie polskie – *Historycy cesarstwa rzymskiego. Żywoty cesarzy od Hadriana do Numeriana*, tłum., przedmową, przypisami i skrótnym opatrzyla H. Szelest, Warszawa 1966.

Rozdział pierwszy przedstawia źródłoznawcze wprowadzenie. Zasadnicza problematyka odnosząca się do świadectw kultu pogańskiego oraz judaizmu i chrześcijaństwa poruszana jest w pozostałych częściach pracy. Autor wielokrotnie artykułuje trudności interpretacyjne tekstu *Historia Augusta*. Słusznie przy tym zwraca uwagę na postępujący brak wiedzy o tradycyjnej religii rzymskiej wśród mieszkańców Imperium późnego antyku (s. 56).

Z jak trudnym i grząskim materiałem źródłowym przystało się Autorowi zmierzyć dowodzi analiza poszczególnych *passusów* SHA. Odnosząc się do triumfu Aureliana, Suski podkreśla dziwny opis tej ceremonii oraz niezgodność ze starorzymskimi zwyczajami przy jej organizacji (s. 62). Co prawda relacja o interesującym nas wydarzeniu jest z pewnością mało precyzyjna czy wręcz fantastyczna, ale to nie oznacza, że Aurelian urządzając tego typu uroczystości musiał sztywno trzymać się starorzymskich zasad³. Słuszne jest natomiast podkreślenie jedności biografii Heliogabala i Aleksandra Sewera (s. 72). Wady Heliogabala bardzo wyraźnie zostały przeciwstawione wyidealizowanej postaci jego krewnego.

Niejasność co do osoby autora (autorów) *Historia Augusta*, czasu powstania dzieła, źródeł wykorzystanych przy jego pisaniu wielokrotnie stawia nas przed trudnościami z właściwą interpretacją przekazanych w nim treści. Z pewnością Suski ma rację odrzucając związek między Drugim listem św. Pawła do Tesaloniczan a tekstem SHA odnoszącym się do Aleksandra Sewera (s. 341). Autor też słusznie zwraca uwagę na wyolbrzymianie przez współczesnych badaczy konfliktu pomiędzy chrześcijańskimi i pogańskimi członkami senatu rzymskiego w IV w. (s. 356).

Książka Suskiego zmusza również do polemiki. Trudno zgodzić się z Autorem, że „Azja Mniejsza z perspektywy Rzymu stanowiła odległy region i budownictwo sakralne nie było tam znaczące” (s. 85). Zwłaszcza prowincja Azja (*provincia Asia*) miała duże znaczenie polityczne przez cały okres cesarstwa, o czym świadczył chociażby status jej namiestnika⁴. Także budownictwo sakralne rozwijało się tam lepiej niż przeciętnie⁵. Podobnie stwierdzenie, że „Aelius Caesar nie został deifikowany, więc informacja o wznoszeniu mu świątyń nie może być wiarygodna” (s. 88) jest zbyt daleko idące. Znamy cesarzy i członków ich rodzin, którzy nie dostąpili *consecratio*, ale posiadali świątynie⁶.

³ Katarzyna Balbuza jakkolwiek ze sceptycyzmem podchodzi do opisu triumfu Aureliana zawartego w SHA to jednak zwraca uwagę na dokonującą się ewolucję tej instytucji, poczynając przede wszystkim od II w., zob. *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań 2005, s. 150 n., 184 n.

⁴ Zob. K. Loewenstein, *The governance of Rome*, Hague 1973, s. 383; W. Eck, *Die politisch-administrative Struktur der kleinasiatischen Provinzen*, [w:] *Tra Oriente e Occidente, Indigeni, Greci e Romani in Asia minore*, Atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 28-30 settembre 2006, red. G. Urso, Pisa 2007, s. 189-207.

⁵ Por. B. Burrell, *Neokoroi: Greek cities and Roman Emperors*, Cincinnati Classical Studies, new series 9, Leiden 2004, passim; G. Bejor, *Aspetto urbano e monumenti dell'ideologia imperiale in Asia Minore*, *Studi Classici e Orientali* 56, 2010, s. 255-271.

⁶ Przykładem mogą być tutaj przybytek Tyberiusza w Lapetus na Cyprze czy świątynia Tyberiusza, Liwii (jeszcze wówczas nie ubóstwionej) oraz senatu w Smyrnie, zob. V. Ehrenberg, A.H.M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, wyd. 2, Oxford 1955,

Z pewnością intrygujący jest *passus* pochodzący z biografii Aureliana, gdzie mowa jest o liście władcy wspominającym m.in. o odbudowie świątyni Słońca w Palmyrze. W związku z tym cesarz miał napisać do senatu z prośbą o przysłanie pontyfików w celu ponownego poświęcenia przybytku. Suski krytycznie podchodzi do informacji zawartych w tym fragmencie, także do przypisywanych tutaj kompetencji pontyfikom (s. 130). Jakkolwiek nie mamy pewności, czy do opisywanego przez SHA wydarzenia w ogóle doszło, to warto w tym momencie przywołać informację zawartą u Kasjusza Diona, który wspomina o poświęcaniu świątyni boskiego Augusta przez Tyberiusza, bądź wyznaczonego przez niego pontyfika⁷.

Sporo miejsca w analizach Autora zajmuje wzmianka *Historia Augusta* o *lararium* Aleksandra Sewera, gdzie obok wizerunków przodków czcił on najlepszych ubóstwionych cesarzy a także Apolloniosa z Tyany, Mojżesza, Chrystusa, Orfeusza i innych szczególnie szlachetnych ludzi⁸. Suski słusznie zwraca uwagę, że ten kult przypisywany ostatniemu z Sewerów „nie mógł prowadzić do współistnienia religii pogan i chrześcijan, ale do wchłonięcia tej drugiej przez pierwszą, czego chrześcijanie nie przyjęliby za próbę kompromisu” (s. 277). Nie można się jednak zgodzić z opinią Autora, że „Aleksander Sewer przedstawiony jest w tym fragmencie nie jako władca tolerancyjny wobec innych kultów, ale jako faktyczny likwidator chrześcijaństwa” (przyp. 128, s. 278). Tekst *Historia Augusta* nie pozwala na tak daleko idące stwierdzenie. Nie można też oczekiwać, że z powodu przypisywanego przez autora SHA umieszczenia podobizny Chrystusa pośród innych wizerunków w *lararium* cesarza Euzebiusz z Cezarei powinien wspomnieć o chrześcijaństwie Aleksandra Sewera (s. 212). Kult przedstawiony w takiej postaci dalej miał charakter politeistyczny, a samo dodanie wizerunku Chrystusa nie czyniło jeszcze z ostatniego z Sewerów chrześcijanina.

W recenzowanej pracy znalazły się też pewne nieścisłości. Autor określa działającego za rządów Teodozjusza I Maternusa Cynegiusza prefektem pretorianów (s. 58). W związku z nieistnieniem już w tym okresie formacji pretorianów zasadniejszym byłoby określenie pełnionej przez niego funkcji jako prefekt *praetorio*⁹. W innym miejscu mamy odniesienie się do *passusu* *Annales* Tacyta, gdzie mowa jest o oskarżeniu ekwitów Falaniasza i Rubriusza

s. 95 n., nr 134; Tacitus, *Annales* IV 15, 55, 56; R. Sajkowski, *Rozwój kultu cesarskiego za pryncypatu Tyberiusza*, *Meander* 46, 1991, s. 32 n.; M.D. Campanile, *Tiberio e la prima neocoria di Smirne*, *Studi Classici e Orientali* 46, 1998, s. 485–494; T. Fujii, *Imperial Cult and Imperial Statues in Roman Cyprus: A Preliminary Report*, [w:] *Cypriot Material Culture Studies from Picrolite Carving to Proskynitaria Analysis*, red. A. Jacobs, P. Cosyns, Brussels 2015, s. 251. Wydaje się zresztą, że pośmiertny status Eliusza Cezara zbliżony był do ubóstwionych cesarzy, zob. M. Clauss, *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich*, Stuttgart-Leipzig 1999, s. 141 n., 299, 337, przyp. 84 ze s. 375, s. 379.

⁷ Cassius Dio LVII 10.1.

⁸ Ten interesujący *passus* spotkał się z dużym zainteresowaniem badaczy, zob. m.in.: S. Settis, *Severo Alessandro e suoi lari*, *Athenaeum* 50, s. 237–251; P. Wojciechowski, *Lararium Sewera Aleksandra*, *Meander* 50, 1995, s. 239–255; R. Suski, *Jeszcze raz o lararium Aleksandra Sewera*, *Meander* 56, 2001, s. 391–410.

⁹ Zob. Sz. Olszaniec, *Comites consistoriani w wieku IV. Studium prosopograficzne elity dworskiej cesarstwa rzymskiego 320–395 n.e.*, Toruń 2007, s. 49, 350 n.

o obrazę majestatu boskiego Augusta poprzez sprzedaż ogrodu z posągami twórcy pryncypatu oraz krzywoprzysięstwo. Suski podaje, iż „Falanius, broniąc się, stwierdził, że domy i ogrody sprzedaje się wraz z posągami bogów, które w nich się znajdują” (s. 197). Według Tacyty słowa te nie wypowiedział jednak ekwita, lecz znalazły się one w reskrypcie Tyberiusza¹⁰.

Książka napisana jest poprawnym językiem, układ pracy jest przejrzysty a wyraźny druk dopełnia wrażenia estetyczne. Niemniej niektóre fragmenty nie do końca są zrozumiałe. Przykładowo, Autor pisze w związku z zrzeczeniem się przez cesarza Gracjana godności najwyższego kapłana – „gdyż upłynęło zbyt mało czasu, aby zatarł się w pamięci skandal związany z decyzją Gracjana” (s. 128). Przyznaję, iż nie do końca jestem przekonany, czy podobne decyzje władzy należące do kategorii religijno-politycznych można traktować w kategoriach skandalu. Jeszcze bardziej zaskakujący jest inny wyjątek traktujący o larariach Aleksandra Sewera, który przytoczę tutaj w postaci dwóch pełnych zdań – „Zresztą Kasjusz Dion nie miał powodów, aby umieścić w swojej pracy ich opis oraz wzmiankę o sprawowaniu kultu Chrystusa przez władcę. Była to dla niego tylko egzotyczna ciekawostka z bardzo odległej przeszłości” (s. 200). Ta przeszłość nie mogła być chyba jednak zbyt odległa dla Kasjusza Diona pełniącego konsulat zwyczajny w 229 r. wraz z cesarzem Aleksandrem Sewerem!

Książka Roberta Suskiego jest przykładem szerszego zainteresowania religią rzymską i przemianami w niej zachodzącymi, jakie daje się zaobserwować w ostatnim czasie w naszym kraju¹¹. Charakter analizowanej *Historia Augusta* z jej źródłową niepewnością jest w dużej mierze odpowiedzialny za niemożność zbudowania jasnego obrazu przemian religijnych, jakie zachodziły w Imperium poczynając od końca II w. W przypadku SHA konieczne są więc dalsze prace historycznoliterackie, które przybliżyłyby nas do sprecyzowania, kiedy i w jakim środowisku dzieło to powstało. Trzeba też jednak wciąż poszerzać naszą wiedzę o rzymskich instytucjach religijnych w ich aspekcie dynamicznym, pamiętając o tym, że chociaż należąc do sfery kultu charakteryzowały się swoistym konserwatyzmem, to i one jednak na przestrzeni wieków podlegały ewolucji.

Ryszard Sajakowski (Muzeum w Ostródzie)

¹⁰ Tac., *Ann.* I 73.

¹¹ Zob. I. Kaczor, *Deus. Ritus. Cultus. Studium na temat charakteru religii starożytnych Rzymian*, Łódź 2012; por. recenzję tej pozycji – L. Olszewski, *Drzewa zastaniają las*, *Meander* 68, 2013, s. 183–193. W ostatnim czasie ukazała się praca traktująca o przemianach religijnych w IV i początkach V w. na Zachodzie – D. Spychała, *Przemiany religijne i kulturowe w zachodnich prowincjach Cesarstwa Rzymskiego od roku 306 do śmierci św. Augustyna*, t. 1–2, Bydgoszcz 2016.